

Афазія

У широкій смузі світла Він бачив лише її обриси. Вони вимальовувалися смолисто-чорно з по-чудернацьки спотвореного, мерехтливо-зеленового контуру з обірваними краями. Цей контур, приліплений до неї, то наближався, то віддалялася з кожним її рухом. Коли вона надто низько нахилилася над Ним, інтенсивна зелень її аури осліпляла його, і тоді Він квапливо заплющував очі. Він чув, як вона наспівує щось схоже на колискову, а час від часу перериває спів і муркотить щось собі під ніс. Він не розумів слів. То не була німецька. Не була це ні польська, ні російська. Йому було добре, блаженно, якимось несправжньо. Наче вві сні. Колись давно Він заснув у гамаку на пляжі й почувався так само, перебуваючи в напівсні чи напів'яві. Тільки світло тоді було більш помаранчеве, а здалеку крізь тло ритмічних барабанних ударів долинали голоси дітей, а біля Нього не було ні душі.

— Навіщо Ви торкаєтеся моєї голови? — пошепки запитав Він, обережно хапаючи її за долоню.

А за мить відчув сильний біль від нігтів, які вщипнули шкіру на потилиці. Отже, це зовсім не сон! Зблиснуло

світло. Видиво з тьмяним контуром ураз зникло. Тієї самої миті Він відчув, як очні яблука пульсують болем, їх ніби розривало зсередини. Затулив очі долонями. Почув тупотіння ніг, які наближалися до нього, а з відстані долинав крик:

— Лікарю, лікарю, Матір Божа найсвятіша! Полонез отямився. Матір Божа, лікарю! Це диво! Наш Полонез прокинувся! Боже ж ти мій...

А ще за мить гримнули двері й долинув гучний писк, що пульсував і був схожий на пожежну сирену. Він не знав, чому опинився в цьому місці. Це не Його офіс. Це не Його помешкання. Не готельний номер. Не літак і не купе залізничного вагона. Він обережно забрав долоні з очей. А коли трохи розплющив повіки, знову відчув пульсування очних яблук. Так, ніби вони от-от вибухнуть. Зауважив зелений екран монітора електрокардіографа. Світло цього приладу в темряві здавалося Йому тим чудернацьким контуром. Лікарня! Він у лікарняній палаті! Чому? Що з Ним сталося? Він почав обмацувати власне тіло. Спершу голову. Жодних бандажів, бинтів, жодних пластирів. Під пучками пальців, коли обмацував шкіру над високим чолом, Він відчув твердий колючий кількадечний заріст. Його поголили! А отже, зробили те, на що Він усе своє життя не мав сміливості. Він дуже ретельно обмацував голову. Сантиметр за сантиметром. Здається, усе гаразд, принаймні зовні. На місці була навіть доволі велика випукла гуля на голові, ця гуля була в Нього завжди. Немовлям він випав з ліжечка й ударився лисою головою об підлогу. Від удару — а Він був товстеньким і надзвичайно важким, здається, «найбридкішим у всьому відділенні немовлям» — Він дістав струс мозку. Від того удару, як щоразу з сильним хвилюванням розповідала Йому бабуня Марта, Він утратив «усю свідомість» аж на три

години. Перелякані батьки тієї миті вже були переконані, що їхній син, навіть якщо йому й пощастить вижити, залишиться розумово впослідженим, але все закінчилося невеликим зміщенням і гулею на потилиці. Що не заважає Йому таки вважати себе іноді недорозвинутим, навіть попри пожиттєву переконаність батьків у протилежному...

«Отже, з головою, здається, усе гаразд», — подумав Він, заспокоюючи себе. А це дуже важливо. Це найважливіше. Голова Йому потрібна. Мозок потрібен Йому понад усе на світі! Усе його існування, а якщо точніше, то весь сенс Його існування залежить від того, що Йому вдалося набирати й трансформувати в цьому черепі з гулею на потилиці, про існування якої знають лише кілька осіб. Мозок став найважливішим у Його житті від моменту усвідомлення, що кожна подія стається в певному місці, набуває певного значення, має якусь причину, а потім — наслідок, і що все це відбувається лише тоді, коли ця подія була зареєстрована мозком і перетворена на думку. Усвідомлення цього прийшло, коли Йому було дев'ять чи десять років. Поза нашим мозком не існує ніякого світу. Навіть якщо інші могли б присягнутися, що світ таки існує, існує мільярди років. Тоді Він ще, ясна річ, не називав відчуття відчуттями, а розум — розумом, мабуть, і значення не називав значенням, бо був ще надто малим для цього всього, але вже тоді якимось власним, наївним дитячим способом добре засвоїв, що не існує світу поза мозком, що цей світ творить тільки те «щось», що є в нас у голові. І що для кожного це «щось» може створити інший світ або ж не створити жодного. Цією неприродно серйозною й мудрою, як на свій вік, філософською констатацією Він завдячував дідові Бруно, що, поволі втрачаючи людську гідність, протягом цілого року помирав за стіною — якщо

бути зовсім точним, то діда звали Брунон, але після війни було доречніше не випинати власної німецькості в жодній із можливих ситуацій...

Тоді вони мешкали в трикімнатній квартирі на першому поверсі старої довоєнної обшарпаної кам'яниці у крихітному глухому провінційному містечку Поморського воєводства. Тут рятувала хіба відносна близькість до Гдині, Сопота і Гданська, куди люди їздили працювати й учитися. Бувало, що просто сідали в потяг чи автобус і на кілька годин тікали від безнадії свого життя, замкнутого поміж закутками забутої світом, нудної, по-соціалістичному сірої провінції. Під час однієї з таких утеч до Гданська, а Йому було на той момент чотирнадцять, і голова Його була повна хлопчачих мрій і захоплень, Він сидів на кам'яних сходах під пам'ятником Захисникам Вестерплатте¹ й розглядав кораблі, які випливали з порту. Саме тоді Він і вирішив, що рано чи пізно вирветься до іншого, ліпшого світу. За будь-яку ціну. Назавжди...

Три покоління в трьох кімнатах. Утиснені в сорок п'ять квадратних метрів помешкання, яке кухонним вікном визирає на відокремлений цегляним муром від сусідньої кам'яниці прямокутник понурого дворика, найвищу частину якого займали вічно переповнені бляшані смітники. Над смітниками влітку кружляли рої мух, а взимку ватаги нічийних псів шукали недоїдки. Ще довоєнна й жодного разу не ремонтowana комуналка без ванни та з огидним туалетом спільного користування на сходовому майданчику, якщо точніше, то не з убиральною навіть, а смердючою, замкненою на заціпку дерев'яною кліткою

¹ Вестерплатте — півострів у Гданську. 1 вересня 1939 р. його обстріляв німецький броненосець «Шлезвіг-Гольштейн», що ознаменувало початок Другої світової війни (прим. авт.).

з прибитим до стіни іржавим цвяхом, на якому висіли подерті газети. Його кімната була найменшою. Прямокутне приміщення без вікна — куток кімнати, відгороджений пофарбованими жовтим перегородками з пресованої дерев'яної стружки. Це приміщення займало частину кухні, колишню комору та невеличкий шматок передпокою.

Дід Бруно не був Його «улюбленим дідусем». Не був він і люблячим батьком, гарним чоловіком, вуйком, стрийком, братом чи сусідом. Він узагалі не належав до того типу людей, яких можна любити, до нього складно було відчувати хоча б дрібку симпатії, не кажучи вже про тепліші почуття. Владний та егоцентричний, нещадний тиран, а до того ж єхидний і скерований на кон'юнктуру блазень, переконаний у власній бездоганності. Єдиною людиною, яка колись мала б його любити, була бабуня, але її він нехтував, знущався з неї та принижував при кожній нагоді. Завжди називав її лише «стара» й ніколи ні про що її не просив. Постійно лише наказував, велів, вимагав. «Стара, подай-но, стара, зроби-но, стара, ходи-но сюди». З його вуст можна було почути тільки такі слова. У Його пам'яті залишилися також абсурдні атаки «тихих тижнів» дідуся Бруно. Без жодного приводу дідусь Бруно раптом ображався на весь світ і міг пробути в такому стані навіть кілька тижнів, ігноруючи всіх або ж демонструючи всім свою зверхність. Щоправда, це не заважало йому й далі віддавати накази бабуні. Він писав на шматках паперу нечитабельною для онука швабською говіркою свої накази, поради або питання, а потім владним рухом указівного пальця наказував заносити папірці бабуні.

Охоплений своєю мегаломанією, дідусь Бруно на кожному кроці вихвалявся «вищою освітою», яка насправді обмежувалася «довоєнним атестатом зрілості». І дідусь невтомно підкреслював, що атестат «справжній,

з довоєнної гімназії, а не такий, як ці теперішні комуністичні фікції для недоумків». До війни з тим своїм атестатом зрілості він зумів улаштуватися на доволі високу посаду чиновника польської залізниці в Хелмні, а коли прийшли німці, то без жодних моральних чи патріотичних дилем пересунувся на трохи нижчу, але й далі непогану посаду на залізниці німецького рейху. Після війни дідуся звинуватили в співпраці з німцями, через що він перетворився на особу, яку ніхто не поважав і яку всі нехтували, тож, мабуть, саме через те так прагнув помститися хоч на комусь. Під рукою зазвичай опинялася бабуня Марта, його дружина, тож і мстився він переважно їй. А потім захворів. Напади епілепсії, утрата пам'яті, тривале апное в поєднанні з щораз частішими й довшими періодами втрати свідомості.

Одного дня до помешкання принесли велетенський іржавий балон з киснем, поставили біля дідового ліжка, увіпхнули брудні, жовто-брунатні порепані пластмасові трубки до його носа, і дідусеві Бруно потроху стало краще. Із дня на день він перетворювався зі зверхнього, нетерплячого, крикливого й нездатного витримати найменші ознаки опору деспота на милого, згодного на все, а потім і геть безвладного, дедалі більше немічного й забудькуватого невільника власної хвороби. Бабуня Марта не відходила від чоловіка, перетворившись на дбайливу, ретельну, цілодобову доглядальницю. Вона годувала його улюбленими стравами, читала йому книжки німецькою, підкладала й виносила повні нічні горщики, мила, голила, зачісувала з янгольською терплячістю, витримуючи грубувату дідусеву невдячність. Онук іноді підміняв змучену бабуню й читав дідові польською з його улюбленої «Трибуни люду», спостерігаючи за тим, як поступово зовнішній світ перестає потрапляти до дідового мозку. Ні з того

ні з сього дідусь раптом починав проклинати й обзивати Гомулку, не відриваючись при цьому від їжі, а іншим разом вихваляв смачний бабусин обід, поки йому читали про Гомулку. Бувало й таке, що його охоплювали напади сміху, коли Марта розповідала йому, хто зі знайомих нещодавно помер, або ж, навпаки, дід гірко плакав, коли дивився по телевізору довоєнну комедію з Адольфом Димшею. Онук добре пам'ятав, що якраз ця повільна агонія мозку дідуся Бруно вражала Його значно більше, ніж цілковита фізична немічність хворого, яка у фінальній стадії вже майже нагадувала безпорадність немовляти. Утрата пам'яті, відхід у розумову інфантильність, остання стадія деменції здавалися ще тоді малому хлопцеві дедалі більше принизливішими й позбавленими гідності, ніж випорожнення в нічний горщик, який стоїть посеред кімнати. Дід Бруно, не усвідомлюючи цього, став вартим хіба що жалю, з нього підсміювалися, але це було геть не смішно, це була крихітна істота в людській подобі, якій усі без винятку подумки бажали для її ж користі якнайшвидше зникнути з цього світу.

Хлопець ніколи цього не забуде. Це була перша смерть, біля якої Він опинився так зблизька, настільки перейнявся нею, особливо тоді, коли побачив на застеленому накрохмаленим простирадлом столі синьо-білий, схожий на мумію труп діда Бруно, що його обмили бабуня й мама. Він вражено спостерігав за цією сумною, дивною й страшною церемонією крізь щілину прочинених дверей. Він не розумів, навіщо це роблять, але одне тоді збагнув дуже виразно: дідусь Бруно відійшов назавжди. Момент, коли ми усвідомлюємо, що життя має кінець, є завершенням дитячої безтурботності. Хлопець відчув неминучість смерті та скінченність життя, коли тремтів від страху перед духом діда, який міг би серед ночі з'явитися біля Його

ліжка, просочившись крізь стіну, яка відокремлювала кімнату хлопця від кімнати, де стояв стіл із труною. Проте усвідомив це вже через кільканадцять років. Так само, як усвідомив і те, що сам Він волів би радше померти вчасно, а якщо буде треба, то й убити себе, якби колись Йому самому довелося пережити таке «висихання й відмирання мозку», як назвала колись по-своєму бабуня Марта те, що відбувалося з дідом Бруно.

З віком лише поглиблювалася Його переконаність у тому, що найгіршим із нещасть, які можуть спіткати людину, є дурість, навіть якщо ця дурість — лише наслідок хвороби й людина не винна в ній. Проте якщо людина сама завинила у власній дурості, то тоді це найбільша помилка, що її можна припуститися в житті, і цієї помилки в жодному разі не варто пробачати. Ця переконаність усе міцніла в Ньому й з часом перетворилася на справжню одержимість. Інколи абсурдну у своїх виявах. Однієї з чергових безсонних ночей, а саме тоді почалися Його старанно приховувані від усіх проблеми з незрозумілими перепадами тиску, і Він, не усвідомлюючи цього, усе частіше потрапляв під дію невротичного страху, Йому раптом спало на думку, що Він запросто міг не зауважити власного «висихання й відмирання мозку»! Бо ж і дідусь Бруно не був свідомим цього аж до останнього свого подиху. Тоді вони з Патрицією вже жили в Німеччині. Це було ще задовго до їхнього розлучення, Він досі був у неї закоханий. Їхній доньці Цецилії саме виповнилося шість років, і вона пішла до школи. Він пам'ятає, як раптом розбудив Патрицію серед ночі й попросив: «Якщо ти пересвідчишся, що я втрачаю розум, то не дай мені стати недоумком і примусь проковтнути багато якихось таблеток, обіцяєш зробити так, Паті?» Сонна Патриція спершу взагалі не могла зрозуміти, про що Він просить о четвертій ранку, але коли

врешті-решт збагнула зміст цього дивного прохання, то спершу запитала, що Він випив і чи часом не забагато, а потім назвала Його «хворим на маніакальну параною», який підбурює її «отруїти власного чоловіка». Згодом, коли її переляк минув, вона стала обіймати й заспокоювати Його. Потім випитувати. Навіщо? Що сталося? Чому саме сьогодні? Чи Він часом не хворий? Чому вона нічого про це не знає? Чи є в Його житті якась інша жінка, до якої Він першої біжить з усіма новинами? Саме сьогодні, бо Він від самого ранку не може викинути з голови одного дуже розумного чоловіка з Гданська. Рецензента Його докторської. Це був суворий, педантично уважний, безкомпромісно справедливий чоловік. Згодом вони кілька років разом робили різні проекти для Європейської організації з ядерних досліджень. Цей чоловік став для Нього спершу авторитетом, а потім другом, яким Він захоплювався. Шляхетний і правильний. Символ скромності й доброти. Сьогодні цей чоловік повісився у своєму кабінеті на трубі від батареї. Він уже багато років хворів на розсіяний склероз і не зміг змиритися з тим, що дедалі більше втрачає контроль над власним тілом. А найгіршим стало те, що він утратив зір. Нещодавно він двічі неприємно вів під час лекцій. Ніколи не визнавав слабкості. Ненавидів безпорадність. Був надзвичайно вимогливим до інших, але найбільше вимагав від себе самого. Уранці всі бачили, як він заходив до інституту. Не сказав нікому ні слова. Його аспірантка мала додатковий ключ від його кабінету й зайшла туди сьогодні вранці, щоб залишити на столі обіцяні правки до останнього розділу. А він там висів. Не залишив жодного прощального листа, але встиг написати вибачення за те, що не виконав до кінця викладацького обов'язку. Ці вибачення він за кілька хвилин до смерті надіслав мейлом цій аспірантці. Йому подзвонили

з Гданська, бо знали, що Він дружив із покійним. Тому саме сьогодні. Бо це самогубство нагадало Йому про те, що вже встиг забути. І саме сьогодні старі демони, ніби врешті дочекавшись сприятливого моменту, вирвалися назовні, мов повітря з пробитої повітряної кулі.

— Страшна історія. Просто жахлива. Але про яких демонів ідеться, чорт забирай? Мені дуже шкода, що ти так утратив друга, але що це має спільного з якимись твоїми демонами? — переляканим голосом запитала Патриція.

Він відчув, що мусить закурити. Вони встали з ліжка і, загорнувшись у простирадла, вийшли на балкон. Світало. Під час довгої розповіді Патриція з найдрібнішими деталями довідалася історію життя й хвороби діда Бруно, а також кілька нових для неї фактів з чоловікового дитинства. Також вона дізналася про дивну, на її думку, фобію чоловіка, яка полягала в панічному страхові втратити розум.

— Я не хотів би померти невідомо як і невідомо де, — сказав Він одного разу. — Не хочу завершувати життя в просяклому сечею памперсі й без зубів. Але найбільше мені б не хотілося померти в принизливому отупінні. Це стало б для мене остаточною моральною деградацією, Паті, найбрутальнішим насильством над моєю гідністю. Ти запам'ятаєш це?! — вигукнув Він.

Цієї миті вона обхопила Його голову руками, усміхнулася й сказала, дивлячись Йому в очі:

— Хоча те, що ти мені розповідаєш, дуже сумне й трагічне, але також трохи кумедне, пробач мені, коханий. Бо ж навіть якщо ти колись перетворишся на овоч або закінчиш свої дні в психлікарні, усі добре знають, що перед тим ти був одним із найкращих математиків у цій частині Європи. А ті, хто не знають або хто з радістю забудуть про ці факти з твоєї біографії? Ну що ж, — додала вона